

فصلنامه علمی تخصصی فقه و حقوق معاصر

سال هشتم، شماره ۲۲، زمستان ۱۴۰۱، ص ۸۱-۹۷

مقایسه اسناد تجاری با هم دیگر در حقوق ایران

آرمینا چاره جو^۱

چکیده

پیدایش اسناد تجاری به تاریخ حقوق تجارت باز می‌گردد و در یک نگاه کلی، حاصل نیازهای تجاری و بازرگانی است. علت پیدایش این اسناد در سه ضرورت اصلی خلاصه می‌شود: (۱) سرعت، (۲) سهولت (۳) امنیت روابط تجاری است. به عبارت دیگر چون اجرای سریع، آسان، اعتماد و اطمینان به ظاهر اعمال تجاری از طریق اسناد مدنی به خوبی تامین نمی‌گردید، ناگزیر اسنادی با کارکردهای مناسب‌تر به وجود آمد.

صادرکننده سند تجاری اصولاً به خاطر دینی که به دیگری دارد اقدام به صدور سند تجاری در وجه یا حواله کرد او می‌کند. با صدور سند تجاری تعهد جدیدی بر عهده صادرکننده به وجود می‌آید که به تعهد براتی معروف است و رابطه حقوقی سابق که به خاطر آن سند صادر شده است رابطه حقوقی سابق یا تعهد منشأ می‌نامند. مقتضای ویژگی تجریدی بودن اسناد تجاری در این است که کیفیت رابطه حقوقی منشأ که علت صدور یا ظهر نویسی سند تجاری است، تأثیری در تعهد براتی نداشته باشد، زیرا تعهد براتی از تعهد حاصل از معامله اصلی جدا و مستقل است. از این رو بطلان یا از بین رفتن تعهد منشأ موجب بطلان یا بی اعتباری سند تجاری نمی‌شود. اصل استقلال امضاها، یکی دیگر از اصول مهم اسناد تجاری به حساب می‌آید. بر اساس این اصل، هر امضا کننده سند تجاری مطابق مقررات مربوط مسئول تعهدات ناشی از سند است. مگر در موارد استثنا، مانند فقدان اهلیت یا قصد و رضای امضا کننده یا عدم وجود شرایط شکلی سند.

واژگان کلیدی: اسناد تجاری، امنیت روابط تجاری، حواله، حقوق ایران.

^۱ - کارشناس روابط کار، کارشناس ارشد تجارت الکترونیک.

مقدمه

توسعه روزافزون تجارت و مبادلات تجاری داخلی و بین‌المللی و ضرورت سرعت و سهولت در امر بازرگانی و نقشی که گردش سرمایه و حجم مبادلات تجاری در سرنوشت سیاسی و اقتصادی کشورها دارد، دولت‌ها را بر آن داشته است تا با تدوین ضوابط و مقررات خاصی، امنیت خاطر تاجر و بازرگان را در روابط تجاری فراهم نمایند. اسنادی چون سفته و چک و برات، با ویژگیها و کارکردهای خاص، علاوه بر تاثیر اجتناب ناپذیری که بر اقتصاد هر کشور دارد؛ امروزه از مهمترین ابزار تجارت نیز به شمار می‌رود. تاجری نیست که روزانه با این اسناد سر و کار نداشته باشد. از سوی دیگر، تاجر با به جریان انداختن سرمایه خود نیاز به امنیت خاطر و حمایت حقوقی همگام با دو اصل سرعت و سهولت دارد. امری که با استفاده از روش‌های معمول در نظام حقوق مدنی قابل تامین نیست. از این رو، در نظام‌های حقوقی داخلی و بین‌المللی، اصول خاصی بر معاملات برواتی حکومت می‌کند که معمولاً اسناد مدنی از چنین اصولی برخوردار نیست. لذا بخش عمده‌ای از مباحث راجع به اسناد تجاری، مربوط به اصول حاکم بر آنها است. با توجه به حجم زیاد دعاوی مربوط به اسناد تجاری، مطالعه این اصول برای جامعه حقوقی کشور امری اجتناب ناپذیر است (پهلوانی و ابراهیمی، ۱۳۹۴).

اسناد تجاری در قانون تجارت ایران و سایر قوانین و مقررات مرتبط تعریف نشده است لیکن دکترین حقوق تجارت ایران برای اسناد تجاری دو مفهوم عام و خاص قایل می‌باشد. در مفهوم عام و وسیع، هر سند یا نوشته‌ای که در امر تجارت، عنوان و کاربرد داشته باشد می‌تواند سند تجاری قلمداد گردد مثل برات، سفته، چک، اوراق قرضه، اوراق سهام، بارنامه دریایی، راهنما هوایی، اعتبارات اسنادی، قبض انبار، ضمانت نامه بانکی، سیاهه تجاری (فاکتور)، بیمه نامه و... و متقابلاً اسناد تجاری به مفهوم خاص شامل اسناد سه گانه برات، سفته و چک می‌باشد که به دلیل تمرکز اوصاف اسناد تجاری در سه سند اخیر و اتصاف آنها به کلیه اوصاف و ویژگی‌های تجاری و حمایت کامل قانونگذار تجاری، به آنها اسناد تجاری خاص گفته می‌شود (مسعودی، ۱۳۷۹، ۹-۶).

• تعریف سند و انواع آن

سند در لغت چیزی است که بدان اعتماد کنند و «نوشته‌ای که در اثبات اعمال حقوقی به کار می‌رود در صورتی سند است که بوسیله شخص یا اشخاصی که در ایجاد آن اثر دارند، تنظیم شود.»
 ماده ۱۲۸۴ (ق.م) سند را چنین تعریف می‌نماید: «سند عبارتست از هر نوشته که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد.» (یگانه و منتظمی، ۱۳۸۷، ۱۹۱).

سند در این ماده از نظر اعتبار به دو نوع رسمی و عادی تقسیم شده است. اول: سند رسمی نوشته‌ای است که در اداره ثبت اسناد و املاک یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مامورین رسمی در حدود صلاحیت آنها و برطبق مقررات قانونی تنظیم شده باشد. دوم: سند عادی به سندی اطلاق می‌شود که بوسیله افراد تنظیم شده مشروط بر آن که مامورین رسمی طبق مقررات قانونی در آن مداخله نداشته باشند. پس برات، سفته و چک جزء اسناد عادی به شمار می‌روند و قانونگذار اصل را بر عادی بودن اسناد در حقوق خصوصی بنا نهاده و لذا اسناد تجاری که تشریفات تنظیم اسناد رسمی را ندارند عادی محسوب می‌شوند (الماسی، ۱۳۸۹: ۱۶).

• مفهوم اسناد تجاری

سند در تجارت از چارچوب قانون مدنی خارج شده و یک نظام وجودی جدیدی از آن احساس می‌شود. از حالت کاغذی که به عنوان ابزار اثباتی است خارج شده و این سند که در چارچوب قانون مدنی استقلالی ندارد در قانون تجارت وصف تجریدی کسب می‌کند و مزایایی به خود می‌گیرد و آن را از وصف ساده اسناد عادی در قانون مدنی جدا می‌کند (اسکینی، ۱۳۸۵: ۲۹).

• خصوصیات حقوق تجارت و مزایای اسناد تجاری

الف- سرعت در معاملات

اصل سرعت لازمه تجارت است. زیرا انعقاد قراردادها و اجرای آنها نیاز به سرعت دارد و هر قدر سرمایه‌ها سریع‌تر گردش کند به همان اندازه شرکت‌های تجاری و یا خدماتی و دیگر بنگاه‌های اقتصادی فعال‌تر می‌شوند و به تبع آن رفاه جامعه بهتر تامین می‌شود.

ب- تقویت اعتبار

اسناد تجاری وسیله سهل و مناسبی برای تحصیل اعتبار می‌باشند و اصل سرعت به تنهایی قادر به تامین اهداف حقوق تجارت نیست. چون سرعت همیشه با مخاطراتی همراه است، لذا تقویت اعتبار نقش مهمی برای بازرگان دارد. تاجری که جنس را می‌خرد و صاحب کارخانه‌ای که جنس را تهیه می‌کند در موقع خرید جنس یا خرید مواد اولیه اغلب پول کافی در اختیار ندارد، لذا متوسل به برات و سفته می‌شود و به این طریق کسب اعتبار می‌کند

اسناد تجاری دارای مزایای منحصری می‌باشند که عبارتند از:

۱- مسئولیت تضامنی امضا کنندگان اسناد تجاری:

قانونگذار در ماده ۲۴۹ قانون تجارت نیز مسئولیت امضا کنندگان اسناد تجاری را صراحتاً تضامنی دانسته است. دارنده سند می‌تواند به هر یک از مسئولین مراجعه نماید و در صورت عدم دریافت مختار است که همگی یا یکی از آنها یا چند نفر را خوانده دعوی قرار دهد که این خود مزیت بزرگی است که قانونگذار برای صاحب این اسناد شناخته است.

۲- قرار تامین خواسته:

صاحب برات یا سفته یا چک می‌تواند به محض تقدیم دادخواست و قبل از شروع رسیدگی تقاضای توقیف اموال بدهکار را بنماید و دادگاه طبق درخواست وی به اندازه آن چه که مورد تقاضای اوست قرار تامین صادر کند تا اگر حکم به نفع او صادر شد بتواند حق خود را استفاده کند. البته با توجه به اهمیتی که قانون برای اسناد تجاری قائل شده در ماده ۲۹۲ قانون تجارت بیان می‌نماید: «پس از اقامه دعوی محکمه مکلف است به مجرد تقاضای دارنده براتی که به علت عدم تادیه اعتراض شده است معادل وجه برات را از اموال مدعی علیه به عنوان تامین توقیف نماید.» که این مورد راجع به سفته و چک نیز اجرا می‌شود.

۳- قابلیت نقل و انتقال:

امور بازرگانی (دیون و مطالبات) توسط این اسناد از طرفین به سادگی نقل و انتقال صورت می‌گیرد

۴- وسیله اعتبار هستند:

معاملات بازرگانان اصولاً بر مبنای اعتبار است. چون تجار همیشه پول نقد جهت معامله در اختیار ندارند

۵- به جای وجه نقد مصرف می‌شود: این اسناد بهترین وسیله برای انتقال وجوه هستند.

۶- ایجاد مشاغلی نظیر صرافی و بانک‌داری می‌کند: معاملات برواتی (شغل‌های خرید و فروش سفته، برات، چک) یکی از فایده‌های اسناد بازرگانی محسوب می‌شوند که خود باعث تسهیل در وصول طلب یا بدهی بازرگانان می‌گردد و سرمایه آنها را حفظ می‌نمایند (یگانه و منتظمی، ۱۳۸۷، ۱۹۲).

• ظهر نویسی

در اسناد تجاری با احکام و آثار خاص آن، یعنی حکومت استقلال امضاها و غیر قابل استناد بودن ایرادات، ظهر نویسی یک نهاد حقوق تجارت است و به اسناد تجاری به معنی خاص، در شکل رایج و معمول آن، امکان می‌دهد که به صرف امضاء در ظهر یا پشت سند، حقوق مندرج در آن، بدون اینکه نیاز به تشریفات خاص دیگری باشد، به دیگری انتقال یابد (باقری اصل، علوی و باقری اصل، ۱۳۸۸).

توثیق اسناد تجاری

توثیق تجاری یک نوع عمل حقوقی است که بانک، تاجر یا شخصی سند تجاری را نزد بانک، تاجر یا شخص دیگری برای تضمین دین، تعهد خسارت احتمالی، تعهد حسن انجام کار و کسب اعتبار به وثیقه و رهن می‌گذارد تا اگر وثیقه گذار و رهن تعهد خود را انجام ندادند، وثیقه گیر و مرتهن طلب خود را از سند تجاری که برای وثیقه انجام تعهد نزد او است، وصول و طلب خود را از آن برداشت کند (باقری اصل و دیگران، ۱۳۸۸، ۵۲).

موضع حقوق ایران

قانون تجارت کشورما، مثل همه کشورها، قابلیت نقل و انتقال سند تجاری را، بطور کلی، از طریق ظهرنویسی پذیرفته و شرایط سهل و ساده آنرا بیان داشته است. قانون تجارت، از انواع مختلف ظهرنویس، فقط به دو نوع آن یعنی ظهر نویسی برای انتقال و ظهر نویسی به عنوان وکالت تصریح دارد. ماده ۲۴۷ ق. ت. می‌گوید: «ظهر نویسی حاکی از انتقال برات است مگر اینکه ظهر نویس وکالت در وصول را قید نموده باشد که در این صورت انتقال برات واقع نشده ولی دارنده برات حق وصول ولدی الاقتضاء حق اعتراض و اقامه دعوی برای وصول خواهد داشت. جز در مواردی که خلاف این در برات تصریح شده باشد.»

توثیق اسناد تجاری در نظام حقوقی ایران، معمولاً در قالب عقد رهن، تحلیل می‌شود. واژه رهن در در حالت اسم به معنای گروبی یا اسم برای شیء رهن و مرهون می‌باشد. رهن، در لغت به معنای ثبات و دوام است و گاه به معنای حبس نیز به کار می‌رود. در حقوق ایران، عقدی را که به موجب آن مال مدیون وثیقه طلب قرار می‌گیرد، رهن می‌نامند.

عقد رهن، چنانکه می‌دانیم، سبب می‌شود که طلبکار وثیقه عینی بیابد و بر آن «حق عینی تبعی» پیدا کند و رهن نتواند در آن تصرفی کند که به زیان مرتهن باشد (ماده ۷۹۳ ق.م.) و طلبکار، نسبت به استیفای حق خود از قیمت رهن، بر دیگر طلبکاران رجحان یابد (شهبازی نیا، ۱۳۸۶: ۱۱۷)..

• ظهرنویسی به عنوان وثیقه

هدف از ظهرنویسی بعنوان وثیقه این است که دارنده اسناد تجاری با اخذ مبلغی از موسسات اعتباری مثل بانکها، بعنوان وام یا اعتبار یا عناوین دیگر، تسهیلات لازم معاملات تجاری خود را فراهم آورد. سابق براین، در قلمرو معاملات، به اموال مادی اعم از منقول و غیرمنقول بها داده می‌شد، با توسعه روز افزون اسناد تجاری بعنوان اموال اعتباری، سرمایه نوینی در جامعه تجلی کرد و وسیله پرداخت، واسطه معاملات، معیار سنجش و ذخیره کنند ارزش اشیاء و خدمات به حساب آمد (ستوده تهرانی، ۱۳۸۰: ۵۴)..

• اوصاف حاکم بر اسناد تجاری

۱- وصف تجریدی (مشمول بر اصول عدم استماع ایرادات و استقلال امضاءها)

۲- وصف تنجیزی

۳- وصف شکلی

۴- وصف قابلیت انتقال

این اوصاف مولود عرف‌های بازرگانی بودند که بنا به نیاز بازرگانان ایجاد و تدریجا مورد حمایت قوانین موضوعه نیز قرار گرفتند.

۱. وصف تجریدی (مجرد بودن رابطه حقوقی منشا صدور سند نسبت به روابط حقوقی ناشی از صدور سند)

اصولا صدور اسناد اعم از مدنی و تجاری مبتنی بر یک رابطه حقوقی منشا است. کسی خانه‌ای می‌خرد و سند خرید و فروش آن، میان فروشنده و خریدار امضاء می‌شود. صرف نظر از اینکه سند خرید و فروش خانه موصوف، به صورت مبیعه نامه عادی تنظیم شود یا سند انتقال رسمی، آنچه مهم است اینکه، منشا صدور چنین سند غیرتجارتی، همان معامله میان خریدار و فروشنده می‌باشد. در اسناد تجارتي نیز عینا وضع به همین منوال است (صفری، ۱۳۸۰: ۴۵).

۲- وصف تنجیزی:

در قلمرو حقوق مدنی، اعمال حقوقی تابع شرایط خاصی بوده و عقود حسب مورد طبق ماده ۱۸۴ قانون مدنی ممکن است مشروط یا معلق باشند. (گرچه در خصوص صحت عقد معلق اختلاف نظر هست لیکن به اعتقاد برخی، تعلیق در انشاء صرفا موجب بطلان عقد بوده و تعلیق در منشا بلاشکال است. و به همین اعتبار هم عقد معلق جزء یکی از اقسام عقود صحیحه مندرج در ماده ۱۸۴ قانون مدنی آمده است) برعکس در قلمرو حقوق

تجارت شرط و قید با طبیعت اسناد تجاری سازگاری ندارد و با روح این رشته حقوقی به‌ویژه با قاعده عمومی تسریع و تسهیل گردش اسناد تجاری منافی است (تقی زاده و پهلوانی، ۱۳۹۴: ۳۲)

۳- وصف شکلی (فورمالیسم) :

به طوری که ماده ۲۲۳ قانون تجارت مقرر داشته است، شرایط شکلی سند تجاری از آن چنان اهمیتی برخوردار است که فقدان آن موجب خروج از زمره اسناد تجاری می‌گردد. جنبه شکلی اسناد تجاری (در حقوق تجارت ایران و کنوانسیون های ۱۹۳۰ و ۱۹۳۱ ژنو) اهمیت فوق العاده ای داشته و نقایص شکلی موجب بی اعتباری آنها می‌گردد. لزوم احترام به شکل و صورت سند، بدین جهت است که به امضاء کنندگان سند تفهیم نماید ، تعهد ایشان جنبه تجریدی دارد .

۴- وصف قابلیت انتقال :

یکی از اوصاف بسیار مهم اسناد تجاری، قابلیت واگذاری و مبادله آن است (اسناد مبادله ای). گردش اسناد تجاری در اقتصاد امروز نقش گسترده‌ای دارد و درآمد سرشاری را نصیب کشور می‌نماید. از سوی دیگر اساس کار بازرگانان را نیز تشکیل می‌دهد به طوری که با گردش این اسناد اعمال بازرگانی میسر می‌گردد. بدین ترتیب قابلیت انتقال اسناد تجاری، یکی از لوازم کار بازرگانان است و از همین رو در همه نظام‌های حقوقی شناسایی شده است (انصاری و ذوالفقارزاده، ۱۳۹۱: ۱۲).

• اسناد تجاری به معنای خاص (برات و سفته و چک)

این اسناد کلیه اوصاف و ویژگی های اسناد تجاری را دارا هستند و با اتکاء به همین اوصاف، مورد حمایت جدی قانونگذار تجاری بوده و به این اعتبار می‌توانند در مبادلات بازرگانی نقش پول را به خوبی ایفاء کنند. به طوری که می‌دانیم سرمایه بازرگان همواره باید در گردش باشد و نیز می‌دانیم که این سرمایه بیشتر به صورت کالا در اختیار اوست از این رو شیوه پرداخت پولی در میان تجار کمتر عملی بوده و لذا استفاده تجار از اسناد تجاری امری اجتنابناپذیر می‌باشد. از طرف دیگر ، داده‌های علمی اقتصاد امروز نیز استفاده از چنین اسنادی را به جای پول توصیه می‌نماید (اسکینی، ۱۳۸۵: ۴۵).

عناصر تشکیل دهنده این اسناد (برات، سفته و چک) عبارتند از:

- ۱- این اوراق از نظر ادله اثبات دعوی به عنوان سند شناخته می‌شود.
- ۲- این اسناد قابل معامله و نقل و انتقال می‌باشد.

۳- این اسناد در دست هر کسی که باشد نشان دهنده آن است که دارنده سند معادل مبلغ سند طلب دارد (به شرط آن که سند در وجه حامل باشد) و معرف وجود طلب است.

۴- برات و سفته اسناد اعتباری هستند و اصولاً مدت دار می‌باشند و برای صاحب آنها ایجاد مالکیت می‌کنند.

• برات

برات کلمه عربی و از برات می‌آید به معنی رها شدن از وام است. قانون تجارت ایران برات را تعریف نکرده است ولی حقوق دانان معمولاً این سند را اینگونه تعریف می‌کنند: برات سندی است که به موجب آن کسی به دیگری دستور می‌دهد که مبلغ معینی را در وجه حامل یا شخص ثالث یا حواله کرد او به دیدار یا سررسید معینی بپردازد.. کسی که برات صادر می‌کند، دهنده برات یا براتکش و کسی که وجه برات را باید بگیرد، دارنده برات یا برات دار یا مُحالٌ علیه و کسی که باید وجه برات را بپردازد، گیرنده برات یا براتگیر نامیده می‌شود (اسکینی، ۱۳۷۳، ۱۱ و منتظمی و یگانه ۱۳۸۷، ۱۹۴).

• قبول و نکول برات

اگر مُحالٌ علیه پرداخت وجه برات را قبول کند آن را قبول برات و اگر برات را رد کرد آن را نکول می‌گویند. قبولی برات به موجب ماده (۲۲۸ ق.ت.) که می‌گوید:

قبولی برات در خود برات با قید تاریخ نوشته شده امضا یا مهر می‌شود. در صورتی که برات به وعده از رؤیت باشد تاریخ قبولی با تمام حروف نوشته خواهد شد. اگر قبولی بدون تاریخ نوشته شد تاریخ برات تاریخ رؤیت حساب می‌شود.

و همچنین ماده ۲۲۹ می‌گوید:

هر عبارتی که محال علیه در برات نوشته امضا یا مهر کند قبولی محسوب است مگر این که صریحاً عبارت مشعر بر عدم قبول باشد. اگر عبارت فقط مشعر بر عدم قبول یک جزء از برات باشد بقیه‌ی وجه برات قبول شده محسوب است. در صورتی که محال علیه بدون تحریر هیچ عبارتی برات را امضا یا مهر نماید برات قبول شده محسوب می‌شود.

آثار قبولی برات

۱- بر حسب ماده (۲۳۰ ق.ت.) قبول کننده‌ی برات ملزم است وجه آن را سر وعده تأدیه نماید.

۲- به موجب ماده (۲۳۱ ق.ت.) قبول کننده، حق نکول ندارد

۳- بر حسب ماده (۲۳۲ق.ت.) ممکن است قبولی منحصر به یک قسمت از وجه برات باشد. در این صورت دارنده‌ی برات باید برای بقیه اعتراض نماید.

۴- بر طبق (ماده ۲۳۵ ق.ت.) برات باید به محض ارائه یا منتهی در ظرف ۲۴ ساعت از تاریخ ارائه قبول یا نکول شود.

۵- اثر غیر مستقیمی بر قبولی و عدم پرداخت برات وجود دارد و ان باعث بی اعتباری براتگیر می شود.

نکول

منظور از نکول تصریح به عدم تعهد پرداخت وجه برات از طرف محال علیه است .

چنانچه ماده ۲۳۶ مقرر می دارد: «نکول برات باید به موجب تصدیق نامه ای که رسماً تنظیم می شود محقق گردد. تصدیق نامه مزبور موسوم است به اعتراض نکول».

طبق ماده ۲۳۷: «پس از اعتراض نکول ظهرنویسها و برات دهنده به تقاضای دارنده برات باید ضامنی برای تأدیه وجه آن در سروعه بدهند یا وجه برات را به انضمام مخارج اعتراض نامه و مخارج برات رجوعی (اگر باشد) فوراً تأدیه نمایند» (منصور، ۱۳۸۹، ۱۴۸-۱۴۶).

• پشت نویسی برات

ظهرنویسی در قانون تعریف نشده ولی ماده ۲۴۵ مقرر می دارد: «انتقال برات به وسیله ظهرنویسی به عمل می آید». بنابراین می توان گفت ظهرنویسی عبارت است پشت نویسی و امضای سند به منظم انتقال وجه آن به دیگری.

ظهرنویسی دو قسم است:

- ۱- موقعی که برات به شخص معین انتقال داده می شود. در این صورت ممکن است در ظهرنویسی تاریخ و اسم کسی که برات به او انتقال داده می شود قید گردد.
- ۲- زمانی که نام شخص معین برده نمی شود، بلکه فقط ظهر ورقه برات امضاء می شود در این حالت برات در حکم اسناد در وجه حامل خواهد بود و در دست هر کس که باشد متعلق به او است و می تواند برات را عیناً به دیگری بفروشد، چنین فروشنده ای را ظهر نویس مخفی گویند و فایده ان این است که چون امضایی در برات ندارد، موقع برگشت برات مسئولیت تضامنی نخواهد داشت (عبادی، ۱۳۷۲، ۲۳۳-۲۳۲).

• پشت نویسی با عدم حق انتقال

پشت نویس می تواند ظهرنویسی دیگر را منع کند بنابراین اگر دارنده برات آنرا پشت نویسی نمود و به اشخاص دیگری انتقال داد در این صورت پشت نویسی که پشت نویسی را منع کرده در قبال پشت نویسان بعدی مسئولیت و ضمانتی نخواهد داشت (همان منبع، ۲۳۴).

• مسئولیت تضامنی

اهمیت و اعتبار برات بیش از هر چیزی در نوع مسئولیتی است که ایجاد می کند. به موجب ماده ۲۴۹ قانون تجارت «برات دهنده و کسی که برات را قبول کرده و ظهرنویس هادرمقابل دارنده برات مسئولیت تضامنی دارند». دارنده برات در صورت عدم تأدیه و اعتراض می تواند به هر کدام از آنها که بخواهد مفردا یا به چند نفر یا به تمام آنها مجتمعاً رجوع نماید. همین حق را هر یک از ظهرنویس ها نسبت به برات دهنده و ظهرنویسی ها ماقبل خود دارد (منتظمی، یگانه ۱۳۸۷، ۲۰۲).

• نوع پول برات

به موجب ماده ۲۵۲ «پرداخت برات بانوع پولی که در آن معین شده به عمل می آید». اگر در برات نوع پول مثلاً دلار تعیین شده باشد باید دلار پرداخت شود لذا همیشه چنین امکانی وجود ندارد یعنی در مواردی ممکن است به علت محدودیت ارزی و وضع مقررات خاص، پرداخت برات بانوع پول مذکور در آن را ممکن نسازد. و پرداخت ممکن است بوسیله اسکناسی که رایج است به عمل آید (عبادی، ۱۳۷۲، ۲۳۹).

• برات رجوعی

دارنده براتی که به علت عدم تأدیه مبادرت به اعتراض نموده است می تواند به جای شکایت به دادگاه به عهده هر یک از مسئولین برات اعم از دهنده آن یا ظهرنویس ها که بخواهد برات صادر نماید. این برات را برات رجوعی می نامند.

«برات رجوعی براتی است که دارنده برات اصلی پس از اعتراض برای دریافت وجه آن و مخارج صدور اعتراض نامه و تفاوت نرخ به عهده برات دهنده یا یکی از ظهرنویسها صادر می کند»

به موجب ماده ۲۹۹: «اگر برات رجوعی به عهده برات دهنده اصلی صادر شود تفاوت بین نرخ مکان تأدیه برات اصلی و نرخ مکان صدور آن به عهده او خواهد بود و اگر برات رجوعی به عهده ظهرنویس ها صادر شود؛ تفاوت نرخ بین مکان معامله آن با مکانی که برات رجوعی صادر می شود باید توسط ظهرنویس پرداخت شود. چون

محل صدور برات رجوعی ممکن است غیر از محلی باشد که برات اصلی می بایست پرداخت شود. طبق ماده ۳۰۰ و ۳۰۲ «به برات رجوعی باید صورت حسابی (حساب بازگشت) ضمیمه شود» در صورت حساب مزبور مراتب ذیل قید می گردد:

- ۱- اسم شخصی که برات رجوعی به عهده او صادر شده است.
- ۲- مبلغ اصلی برات اعتراض شده.
- ۳- مخارج اعتراض نامه و سایر مخارج معموله از قبیل حق العمل صراف و دلال وجه تمبر و مخارج پست و غیره.
- ۴- مبلغ تفاوت نرخهای مذکور در ماده ۲۹۹ (منتظمی، یگانه، ۱۳۸۷، ۲۰۷).

• ورشکستگی مسئولین برات

ممکن است چند نفر از مسئولین برات ورشکست شوند در این صورت برای اینکه دارنده برات بتواند تمام طلب خود را وصول کند قانون مقررات خاصی برای حفظ حقوق وی پیش بینی کرده است که با اصول کلی ورشکستگی کمی اختلاف دارد. مابه شرح زیر به توضیح مقررات مزبور می پردازیم:

۱- حق مراجعه به مدیران تصفیه همه ورشکستگان

طبق ماده ۲۵۱ «هرگاه چند نفر از مسئولین برات ورشکست شوند دارنده برات می تواند در هر یک از غرما یا در تمام غرما برای وصول تمام طلب خود (وجه برات و متفرعات و مخارج قانونی) داخل شود تا اینکه طلب خود را کاملاً وصول کند».

۲- عدم حق مراجعه مدیران تصفیه به یکدیگر

ماده ۲۵۱، در ادامه مقرمی دارد «مدیر تصفیه هیچ یک از ورشکستگان نمی تواند برای وجهی که به صاحب چنین طلب پرداخت می شود به مدیر تصفیه ورشکسته دیگر رجوع نماید مگر در صورتی که مجموع وجوهی که از دارایی تمام ورشکستگان به صاحب طلب تخصیص می یابد بیش از میزان طلب او باشد در این صورت مازاد باید به ترتیب تاریخ تعهد تا میزان وجهی که هر کدام پرداخته اند - جزو دارایی ورشکستگان محسوب گردد که به سایر ورشکسته هاج رجوع دارند» (عبادی، ۱۳۷۲، ۲۳۶-۲۳۵).

• سفته (فته طلب)

سفته به علت خطرات نقل و انتقال پول و توسعه تجارت بین الملل بین بازرگانان رواج یافت. امروزه از سفته به عنوان یک وسیله اعتباری در سرمایه گذاری های کوتاه مدت در واحدهای تولیدی، صنعتی، تجاری و خدماتی استفاده می شود (عرفانی، ۱۳۸۳، ۲۱۶).

ماده ۳۰۷ سفته را به شرح زیر تعریف کرده است:

«سفته سندی است که به موجب آن امضاکننده تعهد می کند مبلغی در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معین و یا به حواله کردن آن شخص کارسازی نماید» (منتظمی، یگانه ۱۳۸۷، ۲۰۹).

• قواعد مشترک سفته و برات

ماده ۳۰۹ قانون تجارت مقرر داشت است: «تمام مقررات راجع به بروات تجاری مواد ۲۴۱ تا ۳۰۶ قانون در مورد سفته طلب نیز لازم الرعایه است».. بنابراین مقررات مشترک سفته و برات به شرح زیر است:

۱- مسائل مربوط به وعده برات

وعده سفته که همان سررسید و تاریخ تادیه وجه سفته است. یعنی سفته مانند برات ممکن است به وعده یک یا چند روز و یک یا چند ماه باشد و احکام راجع به موعد برات در سفته جاری است.

۲- مسائل مربوط به ظهرنویسی

سفته مانند برات مورد انتقال واقع می شود و انتقال بوسیله ظهرنویسی به عمل می آید.

۳- مسایل مربوط به مسئولیت تضامنی

ظهرنویس های سفته در مقابل دارنده آن مانند برات مسئولیت تضامنی دارند.

۴- مسائل مربوط به پرداخت وجه برات و تادیه آن به وسیله شخص ثالث.

۵- مسائل مربوط به حقوق و وظایف دارنده

حقوق و وظایف دارنده سفته مانند برات می باشد. فقط در سفته قبول یا نکول وجود ندارد.

۶- مسایل مربوط به واخواست یا اعتراض

• تفاوت سفته با برات

از نظر قانون مدنی، سفته با برات تفاوت دارد، زیرا به موجب این قانون برات را باید سند و وسیله قانونی دانست که با آن عمل حواله به اثبات می رسد و حواله بنا به تعریف ماده ۷۴ قانون مدنی «... عقدی است که به موجب آن طلب شخصی از ذمه مدیون به ذمه شخص ثالثی منتقل می گردد» حال اینکه از سفته در قانون مدنی مورد بحث قرار نگرفته تعهدی است که شخص نسبت به دین مالی خود در برابر دیگری می نماید و در بادی امر از طریق آن، ذمه مدیون به ذمه شخص دیگری منتقل نمی گردد (تقی زاده و پهلوانی، ۳۶).

تفاوت بین برات و سفته به شرح زیر می‌باشند:

۱. در برات حداقل نام سه نفر وجود دارد که عبارتند از برات‌کش، برات‌گیر، برات‌دار ولی در سفته معمولاً دو نفر متعهد و متعهد له نقش دارند.
۲. در برات مکان و محل پرداخت وجه شرط است ولی در سفته چنین شرطی وجود ندارد.
۳. معاملات برواتی جزء معاملات تجاری است خواه بین تاجر باشد و خواه بین غیر تاجر ولی اگر سفته بین غیر تاجر باشد عمل تجاری محسوب نمی‌شود.
۴. در برات مکان و چگونگی پرداخت وجه شرط اصلی است ولی در سفته وجود محل اهمیتی نخواهد داشت به این معنی که در موعد مقرر باید سفته پرداخت شود (منتظمی، یگانه ۱۳۸۷، ۲۱۰-۲۰۹).

• پشت نویسی سفته

پشت نویسی سفته مانند چک برای انتقال سفته به دیگری با وصول وجه آن است، اگر پشت نویسی برای انتقال باشد دارنده جدید سفته دارای تمام حقوق و مزایایی می‌شود که به آن تعلق دارد. انتقال سفته یا امضای دارنده آن به عمل می‌آید، دارنده سفته می‌تواند برای وصول وجه آن به دیگری وکالت دهد که در این صورت باید وکالت برای وصول قید شود (نجفی، ۱۳۸۹، ۷۰).

• چک

طبق ماده ۳۱۰ قانون تجارت: «چک نوشته‌ای است که به موجب آن صادرکننده وجوهی را که نزد محال علیه دارد کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌نماید»

• وظایف دارنده چک

برحسب مواد ۳۱۵ «اگر چک در همان مکانی که صادر شده است باید تأدیه گردد» دارنده چک باید در ظرف ۱۵ روز از تاریخ صدور، وجه آنرا مطالبه کند و اگر راز یک نقطه به نقطه دیگر ایران صادر شده باشد باید در ظرف ۴۵ روز از تاریخ صدور چک مطالبه گردد. در مورد چک‌های که از خارج صادر شده و در ایران باید پرداخت گردد باید در ظرف ۴ ماه از تاریخ صدور مطالبه گردد.

• موارد عدم پرداخت وجه چک

- ۱- نداشتن موجودی و یا اعتبار نزد بانک.
- ۲- خارج نمودن تمام یا قسمتی از وجهی که به اعتبار آن چک صادر شده است.

- ۳- در صورتی که صادر کننده چک؛ دستور عدم پرداخت وجه چک را به بانک بدهد.
- ۴- بانک می تواند به عللی از جمله عدم مطابقت امضاء یا اختلاف در مندرجات چک و یا قلم خوردگی در تاریخ یا متن چک و مشکلاتی از این قبیل از پرداخت وجه چک خودداری نماید.
- ۵- امکان دارد به عللی قانونی موجودی حساب دارنده چک از طرف مقامات ذیصلاح بسته و توقیف شده باشد

محل چک

چک در موقع صدور باید محل داشته باشد، از این جهت باید گفت محل چک متعلق به دارنده چک خواهد بود. در ماده ۳۱۰ تصریح شده (چک نوشته ای است که به موجب آن صادر کننده وجوهی را که نزد محال علیه دارد کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می نماید) بنا براین صادر کننده چک نمی تواند محل آن را مسترد نماید.

• ادعای مفقود شدن یا سرقت چک

در صورتی که صادرکننده چک یا ذینفع (اعم از کسی که چک به نام او صادر شده یا به نام او ظهرنویسی شده یا چک به او-در موارد «در وجه حامل» و اگذار گردیده یا قائم مقام قانونی آنها با تصریح به این که چک مفقود یا سرقت یا جعل شده کتاباً دستور عدم پرداخت وجه چک را به بانک بدهد. بانک پس از احراز هویت دستور دهنده، از پرداخت وجه آن خودداری خواهد کرد در صورت ارائه چک بانک گواهی عدم پرداخت را با ذکر علت اعلام شده صادر و تسلیم می نماید. دارنده چک می تواند علیه کسی که دستور عدم پرداخت داده شکایت کند و هر گاه خلاف ادعایی که موجب عدم پرداخت شده ثابت گردد، دستور دهنده علاوه بر مجازات کیفری به پرداخت یک چهارم وجه چک به عنوان خسارت معنوی شاکی و نیز خسارت تأخیر تأدیه (در صورت مطالبه) از قرار صدی دوازده ذر سال از تاریخ ارائه چک به بانک محکوم خواهد شد (انصاری و ذوالفقاری، ۱۳۹۱: ۱۵)

• اسناد در وجه حامل

سند در وجه حامل سندی است که دارنده آن محق در وصول وجه آن است و چون نقل و انتقالات آن به قبض و اقباض به عمل می آید، طبق ماده ۳۵ قانون مدنی چون تصرف به عنوان مالکیت است از آن جهت دارنده آن مالک شناخته می شود، مگر خلاف آن ثابت شود. مانند سهام بی نام شرکتها و سفته در وجه حامل و سهام قرضه های بی نام و امثال آنها. در این قبیل اسناد مدیون باید در صورت رسیدن مدت وجه آن را به هر کس که سند را ارائه داد به پردازد، زیرا قانون فرض می کند (دارنده هر سند در وجه حامل مالک و برای مطالبه وجه آن

محقق محسوب می شود) معذک در موارد زیر تأدیه آن به عمل نخواهد آمد:

۱. هر گاه خلاف مالکیت دارنده سند در دادگاه ثابت شده باشد.
۲. زمانی که مقامات قضایی یا پلیس تأدیه وجه آن را منع نموده باشند.
۳. هر گاه دارنده سند حاضر به تسلیم نشود. زیرا تأدیه در مقابل اخذ سند به عمل می آید. مگر این که مالک سند، سند خود را مفقود نموده و دادگاه حکم ابطال سند مفقود شده را صادر نموده باشد (عرفانی، ۱۳۸۳: ۴۵).

• مفقود شدن اسناد در وجه حامل

در صورت گم شدن سند در وجه حامل که دارای ورقه‌های کوپن یا دارای ضمیمه‌ای برای تجدید اوراق کوپن باشد و همچنین در صورت گم شدن سند در وجه حامل که خود سند به دارنده آن حق می‌دهد ربح یا منفعتی را مرتباً دریافت کند برای اصدار حکم بطلان مطابق مقررات ذیل عمل خواهد شد.

مدعی باید در محکمه محل اقامت مدیون معلوم نماید سند در تصرف او بوده و فعلاً گم شده است اگر مدعی فقط اوراق کوپن یا ضمیمه مربوط به سند خود را گم کرده باشد ابزار خود سند کافی است. اگر محکمه ادعای مدعی را بنا بر اوضاع و احوال قابل اعتماد دانست باید به وسیله اعلان در جراید به دارنده مجهول سند اخطار کند - هرگاه از تاریخ انتشار اولین اعلان تا سه سال سند را ابراز ننمود حکم بطلان آن صادر خواهد شد.

محکمه می‌تواند لدی‌الاقضاء مدتی بیش از سه سال تعیین کند. این آگهی باید سه دفعه در مجله رسمی منتشر شود. محکمه می‌تواند به علاوه آگهی در جراید دیگر را نیز مقرر دارد (باقری اصل و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۱).

نتیجه گیری

با توجه به توسعه روز افزون تجارت و گسترش روابط اقتصادی چه در سطح داخلی و چه در سطح بین‌المللی اسناد تجاری هر روز دارای اهمیت و نقش بیشتری در گردش ثروت و توسعه اقتصادی کشورها می‌گردند. حتی کاربرد چک به حدی افزایش یافته که در بین مردم گاهی به عنوان وسیله پرداخت غیر نقدی و برای رفع مشکلات ناشی از بی‌پولی و پرداخت‌های موجد و گاه به عنوان تضمین انجام تعهد یا به منظور تامین اعتبار حتی در سیستم بانکی استفاده می‌شود.

چون افراد از چک بهتر و آسان‌تر می‌توانند استفاده کنند، لذا برات کاربرد کمتری در سطح داخلی کشور دارد. در زمینه حقوق خصوصی، حقوق مدنی به عنوان پایه و اساس کاربرد دارد و در جاهایی که حقوق تجارت دچار ابهام و نقایصی باشد از حقوق عام مدنی استفاده می‌کنیم و در بحث اسناد تجاری نیز چون این اسناد یک

قرارداد تجاری هستند، لذا در مواردی که قانون تجارت نسبت به شرایط صحت چیزی را بیان ننموده باشد به قواعد عام حقوق مدنی رجوع نموده و آنها را در این اسناد بررسی می‌کنیم.

در بحث صدور و نقل و انتقال این اسناد کلیه امضا کنندگان این اسناد باید در موقع صدور اهلیت داشته باشند. اسناد تجاری متضمن شرایط شکلی طبق قانون تجارت و شرایط ماهوی طبق قانون مدنی می‌باشند. صادر کننده اسناد تجاری با امضا یا مهر برای برات و سفته و امضا برای چک قصد و رضای خود را بیان می‌کند، اگر فاقد اهلیت باشد و ادعای جهل نماید، مسئولیتی ندارد. ولی مسئولیت سایر امضا کنندگان به قوت خود باقی است. وکالت در اسناد تجاری پذیرفته شده و اگر وکیل سمت خود را ذکر نکند، خودش در مقابل دارنده مسئول می‌باشد...

با وجود این که قانون تجارت بیشترین حجم را به برات اختصاص داده، ولی در عمل استفاده از برات به عنوان یک وسیله اعتباری، رایج در معاملات تجاری کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

برای تشویق مردم به استفاده از سفته به جای چک تمبر سفته‌ها باید تقلیل یابد. همچنین در سفته و چک نیز باید یک سطر خالی اضافه شود که در آن نوشته شود این چک یا سفته بابت چه معامله یا چه کارهایی است که در این صورت تشخیص چک‌ها آسان تر و بدین وسیله نزول خواران آسان تر شناخته شوند. با همه این موارد، لازم است که قانونگذار در جهت تدوین یک قانون کامل در زمینه اسناد تجاری قدم بردارد تا جامعه‌ای پویا، تجارتی منظم و با امنیت کامل داشته باشیم.

منابع و ماخذ

اسکینی، ربیعا (۱۳۸۵). حقوق تجارت (برات، سفته ... و چک) تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دهم.

الماسی، نجادعلی (۱۳۸۹). تعارض قوانین، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ هفدهم.

امامی، سیدحسین (۱۳۸۹). حقوق مدنی. تهران: اسلامیه، چاپ ۲۲.

انصاری، علی، ذوالفقاری، سهیل (۱۳۹۱)، توثیق اموال غیرعادی در حقوق ایران، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۱۴، شماره ۶، ۷-۲۶.

باقری اصل، حیدر؛ علوی، سیدمحمدتقی؛ باقری اصل، سعیده (۱۳۸۸)، منقش جواز و لزوم عقد رهن در توثیق اسناد تجاری، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، شماره ۱، ص ۴۹-۶۸.

تقی زاده، ابراهیم؛ پهلوانی، فریبا (۱۳۹۴). توثیق اسناد تجاری در حقوق ایران با رویکردی بر نظر امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، سال ۱۷، شماره ۶۶، ۱۲-۴۱.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۲)، ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش چاپ هشتم.

ستوده تهرانی، حسن (۱۳۸۰)، حقوق تجارت، تهران: نشر دادگستر، چاپ پنجم.

سلطانی، محمد؛ اخوان هزاوه، محمد (۱۳۹۱)، ماهیت و قواعد حقوقی توثیق سهام، فصلنامه بورس اوراق بهادار، شماره ۱۷.

صفری، محمد (۱۳۸۰)، حقوق بازرگانی و اسناد، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول.

عرفانی، محمود (۱۳۸۳)، حقوق تجارت به زبان ساده. تهران: نشر میزان، چاپ پنجم.

عیسائی تفرشی، محمد؛ نصیری، مرتضی؛ شهبازی نبا، مرتضی؛ شکری، فریده (۱۳۸۹). وثیقه شناور در نظام حقوقی آمریکا و ایران. مجله مدرس علوم انسانی (پژوهش هی حقوق تطبیقی) شماره ۶۷، ص ۱۹۵-۲۲۲.